

ADAM GRZELIŃSKI

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

E-MAIL: ADAM.GRZELINSKI@UMK.PL

ORCID: 0000-0002-4007-6507

KINGA KAŚKIEWICZ

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

E-MAIL: KINGA72@UMK.PL

ORCID: 0000-0003-0556-6284

Anthony Ashley Cooper Shaftesbury, *Życie* – komentarz tłumaczy

Abstract: The text presents the translators' commentary on a fragment of Anthony Ashley Cooper Shaftesbury's notebooks entitled *Life*. These notebooks, never intended for publication, significantly complement the contents of the philosopher's published works by highlighting their Stoic elements and by drawing analogies between Shaftesbury's own life and the writings of Epictetus and Marcus Aurelius.

Keywords: Shaftesbury, Stoicism, life, human nature, Epictetus, Marcus Aurelius

Jako „wspaniałe”¹, „całkiem w duchu Epikteta i Marka Aureliusza”² określił Pierre Hadot, znawca filozofii starożytnej oraz stoicyzmu, prywatne zapiski Anthony’ego Ashleya Coopera, trzeciego earla Shaftesbury (1671–1713), autora poczytnego zbioru *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times* (1711, wydanie rozszerzone 1714). Trudno się dziwić tym stwierdzeniom, ponieważ notatki te są efektem namysłu nad *Diatrybami* i *Encheiridionem* oraz *Rozmyślaniami*, ćwiczeniami, podczas których teksty starożytnych stoików były okazją do zastanowienia się nad aktualnością dawnych zasad filozoficznych w czasach Shaftesbury’ego. Miało to wpływ na charakter tekstów Shaftesbury’ego, do których należy *Życie*, prezentowane tu w polskim przekładzie. Z jednej strony mamy w nich do czynienia z licznymi cytatami i zapożyczeniami, niekiedy z nieco dalszymi nawiązaniem, z drugiej – z odniesieniem do indywidualnej sytuacji autora, poszukującego praktycznych wskazówek w wirze życia politycznego i rodzinnych obowiązków, a także do sytuacji osobistej: coraz bardziej podupadającego zdrowia i przeczucia zbliżającej się śmierci. Stąd w pismach tych napotykamy wzmianki o życiu rodzinnym i zasiadaniu w parlamencie:

Tak było przed pierwszym odosobnieniem i przyjazdem tutaj, przemowa w tym drugim senacie. [...] Potem zaś dążenie do innych rodzajów doskonałości, powrót do dawnych rzeczy, spraw publicznych, do posiadłości, zarządzania majątkiem i tego, co ciągnęło się aż do wczoraj (6 listopada 1703 roku). Także to, co rozpraszało przed drugim odosobnieniem. Często umysł gubił się, nie wiedząc, w którą stronę się zwrócić, gdy czuleś się osaczony, przymuszony i pełen rozterek na temat rodziny i palących problemów publicznych, a tak naprawdę nie mogłeś się na niczym skupić podczas bezsennych nocy, męczarni, trudów, jęków, od których wybawiłaby cię choć odrobina wewnętrznej prostoty³.

¹ Pierre Hadot, „Moje książki i moje poszukiwania”, w: Pierre Hadot, *Ćwiczenia duchowe i filozofia starożytna*, przeł. Piotr Domański, Wanda Klenczon (Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2019), 347.

² Pierre Hadot, „Czym jest etyka?”, w: tamże, 354.

³ Anthony Ashley Cooper Shaftesbury, „Passions”, w: Anthony Ashley Cooper Shaftesbury, *Life, Unpublished Letters, and Philosophical Regimen*, red. Benjamin Rand (London–New York: Swan Sonnenschein and The Macmillan, 1900), 160.

Owo „pierwsze odosobnienie” to wyjazd do Rotterdamu (lipiec 1698–kwiecień 1699); kolejny raz Shaftesbury mieszkał tam około roku (sierpień 1703–sierpień 1704), czas ten określał mianem „drugiego odosobnienia”. Także w prezentowanym tu tekście odnajdziemy ślady życia autora, są nimi wzmianki o kolejnym przyjeździe do Neapolu, dokąd Shaftesbury udał się dla poratowania coraz bardziej wyniszczonego astmą zdrowia:

Po długiej wędrówce, po wielu zdarzeniach, trudach, niebezpieczeństwach i cudownych ocaleniach nareszcie przybycie do Florencji, Rzymu, Neapolu czy do upragnionego miejsca, do portu, do kresu podróży. Tak samo jest z życiem⁴.

Shaftesbury szuka analogii między sytuacją osobistą a życiem pojmowanym ogólnie, a także wskazówek, które pozwalają dokonywać właściwych wyborów. Uwagi na temat rozumności człowieka wywyższającej go nad inne istoty żywe i decydującej o jego wartości zyskują przeto głębię wynikającą już nie tylko z przemyślenia postawy dawnych stoików, lecz także z ich odniesienia do własnego doświadczenia. Nic dziwnego, że Hadot, dla którego filozoficzny namysł oznaczał przede wszystkim ćwiczenie duchowe, wysoko cenił te zapiski.

W warstwie merytorycznej ów zbiór prywatnych zapisków stanowi cenne uzupełnienie oficjalnych pism Shaftesbury’ego zgromadzonych w *Characteristics*. Oprócz tego, że są one wyrazem przemyślenia zasad stoickich, a ich praktyczny charakter decyduje, że poruszane są w nich następujące kwestie: przyjaźń, wstyd, dobre imię czy posiadane drobiazgi, przynależne codziennemu życiu, niektóre wpisy dotyczą tak centralnych dla systemu filozoficznego Shaftesbury’ego pojęć, jak: natura, naturalny afekt, ja, piękno czy właśnie życie. Niektóre z nich rzucają pewne światło na dzieła publikowane i umożliwiają ich interpretację. Na przykład postulowaną w *Sensus communis* swobodę kpiny i dowcipu, dyskusji i tolerancji, pozwalającej na sprawdzenie wartości czyichś racji światopoglądowych dzięki naturalnej ludzkiej towarzyskości i sympatii do innych, w świetle przedstawionych w tych „ćwiczeniach duchowych” wysokich wymogów moralnych należy uznać za dość niski szczebel doskonalenia się człowieka. Trzeba jednak dodać, że choć od

⁴ Anthony Ashley Cooper Shaftesbury, *Życie*, s. 22, wyżej w tym tomie.

czasu publikacji prywatnych notatek filozofa wielu badaczy (m.in. Thomas Fowler, Benjamin Rand, Esther A. Tiffany, Laurent Jaffro, Mark-Georg Dehrmann) było zdania, że dopiero ich lektura powala na właściwą interpretację *Characteristics*, kwestia ta pozostaje zasadniczo otwarta⁵.

Czytając *Życie*, należy pamiętać, że mamy do czynienia z tekstem niepoddanym przez Shaftesbury'ego redakcji przed publikacją. Stąd zapiskom tym daleko do dopracowanych stylistycznie prac wydanych za jego życia, w niektórych miejscach sprawiają wręcz wrażenie luźno rzuconych myśli połączonych co najwyżej nicią obrazowych skojarzeń. Rodzi to jednak pytanie o to, w jaki sposób udostępniać tekst polskiemu czytelnikowi. Badacze mają obecnie możliwość korzystania z dwóch edycji. Pierwsza z nich to pochodzące z 1900 roku wydanie zatytułowane *Philosophical Regimen*, przy czym samo *regimen* można przekładać jako „tryb życia”, „zasady” czy „reżim”, co odnosi się do praktycznego wymiaru zapisków. Redaktor tego wydania, Benjamin Rand, starał się je uporządkować, dzieląc zawartość notatników Shaftesbury'ego na odrębne części o określonej tematyce. Tak opracowany tekst stracił sporo na wierności względem oryginału, zyskał za to na przejrzystości i merytorycznej spójności. Można też dostrzec dążenie wydawcy do wyeksponowania problematyki filozoficznej – podobnie jak potem Hadot, Rand był zafascynowany obecnymi w zapiskach wątkami stoickimi i uznawał Shaftesbury'ego za największego nowożytnego reprezentanta stoicyzmu⁶. W nowym wydaniu, wchodzącym w skład wciąż powstającej *Standard Edition*, pochodzące z dwóch notatników zapiski zyskały tytuł *Askēmata*, co oddaje intencje autora. To edycja dyplomatyczna, zachowująca charakter rękopisu (chaotyczny zapis, wierność ortografii, oddanie skreśleń i poprawek, rozbudowany aparat krytyczny). W najwierniejszy sposób odzwierciedla ona charakter tekstu, ale zapis traci na spójności. Porównując oba wydania, można dostrzec, że choć celem Randa było podkreślenie wątków tematycznych i uporządkowanie zapisków, do pewnego stopnia starał się oddać kolejność ich powstawania, co widać chociażby w informacjach zamieszczonych w dodanych prze-

⁵ Zob. „Introduction”, w: Anthony Ashley Cooper, Third Earl of Shaftesbury, *Standard Edition II*, 6. *Askēmata*, red. Wolfram Benda, Christine Jackson-Holzberg, Patrick Müller, Friedrich A. Uehlein (Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2011), 11–16.

⁶ Benjamin Rand, „Prefatory Introduction”, w: Shaftesbury, *Life, Unpublished Letters*, XII.

zeń przypisach, mówiących o tym, gdzie i kiedy powstawały poszczególne fragmenty tekstu. To skądinąd rzecz ciekawa dla badaczy myśli Shaftesbury'ego, ponieważ początkowe partie *Życia* zostały napisane podczas pobytu filozofa w Rotterdamie jeszcze w 1698 roku, niektóre – w rodzinnej posiadłości w St Giles, a końcowe – zapewne już w Neapolu, gdzie umarł wkrótce potem. Rand zmienił nieco kolejność zapisków – w nowej edycji rozpoczynają się od słów: „Αειπάθεια – od jednej pulsacji do kolejnej (jak w silniku wodnym), od jednego wdechu i wydechu do kolejnego”, zatem chronologicznie rzecz ujmując, zapiski mają jeszcze bardziej osobisty charakter. Początkiem namysłu nad istotą ludzkiego życia jest refleksja na temat własnej choroby, na końcu pojawia się zaś poetycki, odwołujący się do ody Horacego, opis spokojnego, pogodzonego z losem odchodzenia.

Przygotowując polski przekład, za podstawę przyjęliśmy dawniejszą edycję. Wszystkie uwagi pochodzące od tłumaczy umieściliśmy w przypisach, przy czym uwzględniliśmy zarówno nieliczne zawarte tam uwagi rzeczowe, jak i niektóre objaśnienia obecne w wydaniu współczesnym. Dokonując tego wyboru, braliśmy pod uwagę fakt, że choć najnowsze wydanie dokładniej odwzorowuje cechy rękopisu, to jednak dawniejsze lepiej odpowiada potrzebom polskich czytelników – jest bardziej spójne. Trzeba zresztą dodać, że przy całej wspomnianej odmienności podejścia do tekstu oryginału niemieccy redaktorzy najnowszej edycji dostrzegają walory i znaczenie pracy Randa, uważając ją przy tym za kamień milowy w badaniach nad filozofią Shaftesbury'ego. Specjaliści, pragnący zapoznać się dokładnie ze wszystkimi detalami tekstu, i tak muszą sięgnąć do *Standard Edition*. Współczesna polska recepcja myśli autora *Characteristics*, datująca się od prac Władysława Folkierskiego, Zygmunta Łempickiego i Marii Ossowskiej⁷, jest dość uboga, dlatego chodzi przede wszystkim o udostępnienie treści tekstów źródłowych w sposób atrakcyjny nie tylko dla wąskiej grupy specjalistów, lecz także szerszego grona historyków filozofii i badaczy. Warto przy tej okazji nadmienić, że jest to

⁷ Władysław Folkierski, „Ze studiów nad XVIII wiekiem”, *Rozprawy Akademii Umiejętności w Krakowie* 59(2) (1932); Zygmunt Łempicki, „Shaftesbury a irracjonalizm”, przeł. Olga Dobijanka, w: Zygmunt Łempicki, *Wybór pism*, t. 1 (Warszawa: PWN, 1966); Maria Ossowska, „Shaftesbury, czyli wirtuozeria moralna”, w: Maria Ossowska, *Myśl moralna Oświecenia angielskiego* (Warszawa: PWN, 1966).

kolejny przekład fragmentu *Askêmata*; wcześniejsze ukazały się na łamach „Studiów z Historii Filozofii” oraz „Folia Philosophica”⁸.

Bibliografia

- Folkierski Władysław. 1932. „Ze studiów nad XVIII wiekiem”. *Rozprawy Akademii Umiejętności w Krakowie* 59(2).
- Łempicki Zygmunt. 1966. „Shaftesbury a irracjonalizm”, przeł. Olga Dobijanka. W: Zygmunt Łempicki, *Wybór pism*, t. 1. Warszawa: PWN.
- Ossowska Maria. 1966. „Shaftesbury, czyli wirtuozeria moralna”. W: Maria Ossowska, *Mysł moralna Oświecenia angielskiego*. Warszawa: PWN.
- Shaftesbury Anthony Ashley Cooper. 1990. *Life, Unpublished Letters, and Philosophical Regimen*, red. Benjamin Rand. London–New York: Swan Sonnenschein and The Macmillan.
- Shaftesbury Anthony Ashley Cooper. 2011. *Standard Edition II*, 6. *Askêmata*, red. Wolfram Benda, Christine Jackson-Holzberg, Patrick Müller, Friedrich A. Uehlein. Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.
- Shaftesbury Anthony Ashley Cooper. 2020. „Dobro i zło”, przeł. Adam Grzeźliński. *Studia z Historii Filozofii* 11(1): 25–32.
- Shaftesbury Anthony Ashley Cooper. 2020. „Trzy ćwiczenia stoickie”, przeł. Adam Grzeźliński. *Folia Philosophica* 44: 1–20.
- Shaftesbury Anthony Ashley Cooper. 2022. „Ja”, przeł. Adam Grzeźliński. *Folia Philosophica* 48: 1–16.
- Shaftesbury Anthony Ashley Cooper. 2023. „Piękno [Τὸ Καλόν]”, przeł. Adam Grzeźliński. *Folia Philosophica* 50: 1–16.
- Shaftesbury Anthony Ashley Cooper. 2024. „Filozofia”, przeł. Adam Grzeźliński, Jakub Płoski. *Folia Philosophica* 51: 1–11.
- Shakespeare William. 2013. „Hamlet”. W: William Shakespeare, *Tragedie*, przeł. Stanisław Barańczak. Kraków: Wydawnictwo Znak.

⁸ Anthony Ashley Cooper Shaftesbury, „Dobro i zło”, przeł. Adam Grzeźliński, *Studia z Historii Filozofii* 11(1) (2020): 25–32; Anthony Ashley Cooper Shaftesbury, „Trzy ćwiczenia stoickie”, przeł. Adam Grzeźliński, *Folia Philosophica* 44 (2020): 1–20; Anthony Ashley Cooper Shaftesbury, „Ja”, przeł. Adam Grzeźliński, *Folia Philosophica* 48 (2022): 1–16; Anthony Ashley Cooper Shaftesbury, „Piękno [Τὸ Καλόν]”, przeł. Adam Grzeźliński, *Folia Philosophica* 50 (2023): 1–16; Anthony Ashley Cooper Shaftesbury, „Filozofia”, przeł. Adam Grzeźliński, Jakub Płoski, *Folia Philosophica* 51 (2024): 1–11.